

Εἴτε ὁμως κατὰ τὴν πρώτην ἄποψιν ὁ Θεὸς ἀποτελεῖ ἀρχὴν τῆς ἱστορικῆς πορείας, εἴτε κατὰ τὴν δευτέραν φωτίζει Οὗτος τὰς ψυχὰς ἡμῶν διὰ τὰ ἀνυψοῦμεν εἰς φωτεινὸν τέρμα, ἢ ἱστορικὴ πραγματικότης, κατὰ τὴν θεοκρατικὴν θεωρίαν, ἐξ αἰτίας τῆς συμβολῆς τοῦ Θεοῦ παρουσιάζει συνοχήν, καθ' ἣν αἱ ἀνθρώπιναι προσπάθειαι συγενώνονται πρὸς τὸν κοινὸν σκοπὸν, ἦτοι πρὸς τὴν κατὰ τὴν θείαν βούλησιν ἀνύψωσιν καὶ βελτίωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Ἐκ τῆς θεωρίας τῆς συμπαραστάσεως αὐτῆς τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ζωῇ οὔτε ἡ ὑπαρξίς τοῦ κακοῦ θεωρεῖται ἀδικαιολόγητος οὔτε ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως ἀνύπαρκτος. Διότι ὁ Θεὸς ἐνδιαφερόμενος διὰ τὴν ἀγαθὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἀνθρώπου παρέχει εἰς αὐτὸν τὴν δυνατότητα τῆς διὰ τῶν ἰδίων δυνάμεων προοδευτικῆς ἐξελίξεως. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἐπαφίεται εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου ἢ σωτηρία του. Ἐκ τοῦ μόχθου τῆς ψυχῆς καὶ ἐκ τῆς γαλήνης τῆς συνειδήσεως προκαλεῖται ἡ γοργοτέρα πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἐξέλιξις του, ἐκ δὲ τῆς παρουσίας τοῦ κακοῦ δι' ἣν εὐθύνεται ὁ ἴδιος ὁ ἀνθρώπος, διότι συνδέεται τοῦτο μὲ τὰ κίβη τῆς ψυχῆς του, ἔρχεται ὡς ἐπακολούθημα ἢ βραδυτέρα κινήσις πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἢ, εἰς χειρότερας ἐκδηλώσεις τοῦ κακοῦ, ἢ ὑπισυδρομήσις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Τὴν κατάστασιν ὁμως ταύτην, ὅταν συνειδητοποιῇ τὸ ἄτομον, προβάλλει τὰς θεϊκὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις, ὅποτε αὐτοκαταστρέφονται αἱ τάσεις τοῦ κακοῦ καὶ ἀναλαμβάνεται τὸ κρεῖττον. Καὶ ὅσον τοῦτο ἐπιτελεῖται ἐναργέστερον, ἐπὶ τοσοῦτον καὶ ἡ ἐξέλιξις πρὸς τὸ ἀγαθὸν εἶναι γοργοτέρα.

Τὸ κακὸν συνεπῶς δὲν ἀποτελεῖ ἐκδήλωσιν ἐχθρότητος ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἀλλ' ἐκδήλωσιν ἀγάπης Αὐτοῦ, δεδομένου ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖ αἰτίαν, ὅταν συνειδητοποιῆται, νὰ κινήται ὁ ἀνθρώπος δι' ἔργων πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ἄν ἄλλως τε τὸ κακὸν ἦτο ἐκδήλωσις τῆς ἐχθρότητος, τότε τὸ ἀνθρώπινον γένος δὲν θὰ ὀπλίζετο μὲ ἐσωτερικὰ κίνητρα πρὸς ἐξουδετέρωσίν του καὶ συνεπῶς πρὸς ἐξύψωσιν, ἀλλὰ θὰ ἴσχυεν τοῦτο ἐξ ὀλοκλήρου, ὅποτε τὸ ἀνθρώπινον γένος θὰ ἐξηφανίζετο. Τὸ γεγονός ὁμως ὅτι ἔχει ὁ ἀνθρώπος τὴν δυνατότητα—ἀλλὰ καὶ τὴν ἐλευθερίαν— νὰ ἐπιζητῇ τὴν γοργοτέραν ἐξέλιξιν του, τοῦτο καταδεικνύει, ὅτι καὶ οὗτος εἶναι ἐλεύθερος, ἀλλὰ καὶ τὸ κακὸν ἔχει τὴν σημασίαν του.

Κριτικὴ τῆς θεοκρατικῆς θεωρίας.

Ἡ θεοκρατικὴ θεωρία ἀποδεχομένη ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι δημιουργὸς τοῦ κόσμου δύο τινὰ ἐπιζητεῖ: *Πρῶτον μὲν νὰ καταδείξῃ τὴν συμπαράστασιν Αὐτοῦ* εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς καὶ δὴ ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε *τὰ γεγονότα τῆς ἱστορίας νὰ θεωροῦνται ἐκδηλώσεις τῆς βουλήσεως τοῦ Θεοῦ. Δεύτερον δὲ νὰ ἀποσαφηνίσῃ καὶ προσδιορίσῃ τὴν μορφήν τῆς ζωῆς ἡμῶν διὰ τὰ φθάσῃ τὸ θεῖον ἔργον εἰς τὴν τελειώσιν του.*

Καὶ ἡ μὲν *συμβουλὴ τῆς θείας βουλήσεως* εἰς τὰ ἔργα τῆς Ἱστορίας διαδηλώνεται διὰ τῶν πολιτιστικῶν ἐκδηλώσεων, αἵτινες διηνεκῶς ἐπιτείνονται καὶ βελτιώνονται, διὰ τῆς ἐπιτελουμένης κοινωνικῆς προόδου, διὰ τῶν ἐπὶ τῶν παραδόσεων στηριζομένων καὶ ἐκεῖθεν προκαλουμένων ἀγαθῶν ἐλπίδων καὶ διὰ τῆς συνειδητοποιήσεως βαθμηδὸν τοῦ ὑψηλοτέρου προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Ἴσως πολλοὶ μὲ σκεπτικισμόν ἀποδέχονται τὴν ἀντίληψιν ταύτην τῆς προοδευτικῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Ἄλλ' ἂν συγκρίνη τις ἐκάστην ἐποχὴν πρὸς παλαιότερας τοιαύτας, θὰ ἀντιληφθῆ ὅχι μόνον τὴν ὑψηλοτέραν βαθμίδα τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ, ὅχι μόνον τὴν ἐπέκτασιν τῶν συμπτωμάτων τῆς εὐημερίας εἰς εὐρύτερα στρώματα καὶ ὅτι σήμερον ἐγένοντο κτῆμα τῶν πολλῶν ὅ,τι ἄλλοτε ἦτο ἀγαθὸν καὶ πρόνομιον τῶν ὀλίγων μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνύψωσιν τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ ἀνθρώπου, δεδομένου ὅτι τὸ δρᾶμα τῶν λαϊκῶν μαζῶν τῶν παρωχημένων ἐποχῶν, ὅποτε αὐταὶ κατὰ χιλιάδας ἐσύροντο ὡς δούλοι καὶ ἀπετέλουν ὑπόθεσιν ἀγοροπωλησιῶν, ἤδη ἔχει περισταλῆ ἂν μὴ ἐξαλειφθῆ. Ἐξ ἄλλου καὶ αὐτὴ ἡ ἐκδήλωσις τοῦ σκεπτικισμοῦ καταδεικνύει ὅτι ὁ ἀνθρώπος εἶναι ἀνικανοποίητος ἐκ τῆς ὑπαρχούσης καταστάσεως καὶ ἀναζητεῖ τὰ κρείττω.

Ἀσφαλῶς πόρρω ἀπέχομεν ἀπὸ τοῦ νὰ εἴμεθα εἰς στάδιον κατ' ἐξοχὴν προσιδιάζον πρὸς τὴν τελείωσιν τοῦ θείου ἔργου. Αἱ φρικαλεότητες τοῦ πολέμου, τὰ μίση μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν λαῶν, ὁ ἀχαλίνωτος πόθος πρὸς πλουτισμὸν εἰς βάρος τῶν ἄλλων, ἡ ἀναλγησία πολλάκις τοῦ κεφαλαίου πρὸς τὴν δυστυχίαν τῶν πολλῶν κ.τ.τ. διαπιστώνουν τοῦτο. Ὅμως συνδέονται ταῦτα πρὸς τὴν ὑπαρξίν τοῦ κακοῦ, ἥτοι πρὸς τὴν ἐκδήλωσιν τῶν παθῶν τοῦ ἀνθρώπου, τῶν ὑποίων, ὡς εἶδομεν, ἡ κυριαρχία ἀποτελεῖ αἰτίαν ἐπιβραδύνσεως τοῦ ρυθμοῦ τῆς προόδου αὐτοῦ. Μέλημα δὲ τοῦ ἴδιου εἶναι νὰ δημιουργήσῃ τὸν γοργότερον ρυθμὸν τῆς προόδου του. Εἶναι ἐν τούτοις ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ζωὴ τοῦ κόσμου βαθμηδὸν τελειοῦται.

Ἐκ τοῦ γεγονότος ὁμως τῆς συμπαραστάσεως τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ἡ *ἀνθρωπίνη προσπάθεια δὲν ἀπαξιοῦται*. Ἐνῶ τὰ πάντα ἀποτελοῦν ἐν τῇ προοδευτικῇ τῶν ἐξελίξει ἐκδήλωσιν τῆς θείας βουλήσεως, ἡ θεοκρατικὴ θεωρία, ἐρμηνεύουσα τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ, ἀναθέτει εἰς τὸν ἀνθρώπον τὸν τρόπον τῆς διὰ τῆς αὐτοπροαιρέτου ἐνεργείας καὶ συμβολῆς τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως τελειώσεως τοῦ ἔργου τοῦ Θεοῦ. Τὸ μέλημα μάλιστα τοῦτο, τῆς τελειώσεως δηλαδὴ τοῦ ἔργου τοῦ Θεοῦ, μεταθέτει ἡ θεοκρατικὴ θεωρία εἰς αὐτὴν τὴν *καρδίαν* τοῦ ἀνθρώπου. «Ἐτοιμάσατε, λέγει, τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ» (Κατὰ Ματθαῖον Γ' 3). Διότι *μόνον ὅσοι ἔχουν εἰς τὴν καρδίαν αὐτῶν τὸν Χριστόν, ἔχουν τὴν καθαρότητα καὶ δύνανται νὰ παρασκευάσωσιν ἑαυτοὺς διὰ νὰ πραγματοποιηθῆ ἡ τελείωσις τῆς βουλήσεως τοῦ Θεοῦ*. Εἰς τὴν ὁδὸν ταύτην τὴν καθαρὰν καὶ ἐτοιμὴν ἡ ψυχὴ

μας εύρίσκει τὸν Κύριον. Καὶ εἶναι τότε φυσικὸν νὰ προάγεται τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὴν τελείωσιν καὶ πρὸς ἀποκάλυψιν διὰ τῶν ἔργων τούτων τῆς βουλήσεως τοῦ Θεοῦ. Διότι ὅταν ἡ ψυχὴ εἶναι καθαρὰ, ὅταν τὰ πάθη ἐξοβελισθῶσι καὶ αἱ ἰδιοτέλειαι ἐξαφανισθῶσι, τότε καὶ ὁ ἄνθρωπος, «ὁ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ δημιουργηθεὶς» ἀποκτᾷ ὅλην ἐκείνην τὴν αἴγλην τῆς ψυχῆς του, ἣτις ὁδηγεῖ αὐτὸν πρὸς ἔργα φωτεινὰ καὶ ἰδανικά.

Ἄμεσος ἐκδήλωσις τῆς καθαρότητος τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν συνάνθρωπον. «Ἐὰν ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν μένει καὶ ἡ ἀγάπη αὐτοῦ τετελειωμένη ἐστὶν ἐν ἡμῖν... ὅτι ἐκ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ δέδωκεν ἡμῖν». (Ἰωάνν. ἐπιστ. Α'. 8,12, 18). Διὸ εἶναι ἡ ἀγάπη αὕτη, ἡ ἀνιδιοτελής καὶ καθαρὰ, βάσις πάσης ἀλληλεγγύης καὶ ἐμπιστοσύνης μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ πηγὴ πάσης καθαρᾶς πνευματικῆς δημιουργίας⁽¹⁾. Ἐχει τότε ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ ψυχῇ του τὴν χάριν, ὅποτε δὲν περιπατεῖ ἐν τῇ σκοτίᾳ, ἀλλ' ἔχει τὸ φῶς τῆς ζωῆς (Κατὰ Ἰωάνν. II, 12).

Οὕτως ἡ τελείωσις καὶ ἡ ἐξιδανικέυσις τῆς ζωῆς μας ἀν καὶ ἀνταποκρίνονται ἀμφότερα πρὸς ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, ὅμως ἀναφαίνονται διὰ τῆς καθαρᾶς βουλήσεως ἡμῶν καὶ ὁ Θεὸς εἰς τὸ τέλος τούτων βλέπει ἑαυτὸν ἐν τῷ ἔργῳ Του.

Πρέπει ὅμως ἐνταῦθα νὰ ἀποσαφηνίσωμεν τὰ ἑξῆς :

Πρώτη ἀπορία : Ἐφ' ὅσον τὰ πάντα εἶναι δημιούργημα τοῦ Ὑψίστου, τίς ὁ λόγος νὰ παρουσιάζεται τὸ ἀνθρώπινον γένος κατὰ τὴν πρώτην βαθμίδα τῆς ἐξελίξεως ὑπὸ πρωτόγονον κατάστασιν; Ἄν θὰ ἔπρεπε ὁ κόσμος, ὡς δημιούργημα τοῦ Θεοῦ, νὰ εἶναι ἐξ ἀρχῆς τέλειος;

Ἄς υποθέσωμεν ἐν τούτοις ὅτι ἐδημιουργεῖτο ὁ κόσμος ἐξ ἀρχῆς τοσοῦτον τέλειος, ὥστε νὰ μὴ νοῆται περαιτέρω ἐξέλιξις. Ποία τότε θὰ ἦτο ἡ μοῖρα τῶν ἀνθρώπων; Θὰ ἦτο ἡ ζωὴ, ἣτις θὰ ἀπετέλει ἕνα συνεχὲς κομβολόγιον σταθερῶν καὶ ἀνεξελίκτων εὐτυχιῶν καὶ εὐδαιμονιῶν, ἔλκυστική, ἐφ' ὅσον θὰ ἔπαυε νὰ ὑπάρχη ἡ ἐλπίς καὶ ἡ προσδοκία, ὅτι ἡ ἐπομένη ἡμέρα θὰ ἦτο κρείττων τῆς προηγουμένης; Ἀσφαλῶς ἡ ζωὴ αὕτη θὰ ἦτο ἄχαρις καὶ τὸ ἔργον τοῦ ἀνθρώπου ἐστερημένον γοητείας. Διότι δὲν θὰ ἐγνώριζε τὸ ἄτομον τὰς δυσχερείας καὶ τὰς ἀτυχίας διὰ νὰ ἐκτιμᾷ τὴν εὐτυχίαν. Δὲν θὰ ἐγνώριζε τὸ καλύτερον διὰ νὰ ἀποφεύγῃ τὸ χειρότερον. Δὲν θὰ εἶχε σκοποὺς διὰ νὰ κινῆται τὸ ἐνδιαφέρον του. Τὰ πάντα θὰ ἦσαν ὅμοια καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀδιάφορα. Σοφώτατα συνεπῶς ἡ **Θεὸς Πρόνοια** ἔδωκεν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ἰκανότητα τῆς ἐξελίξεως. Ἐφωδίασε δηλαδὴ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν **λόγον** καὶ τὸ διὰ τοῦ λόγου ἐξωπλισμένον πλούσιον **συναίσθημα**. Ἐδωκε τοιοῦτοτρόπως εἰς αὐτὸν τὴν δυνατότητα τῆς

(1) Ν. Μπερδιάγιεφ: Περὶ τοῦ προσορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, 1950, Μτφ. Μητροπολίτου Σάμου Εἰρηναίου, σ. 179-181.

διὰ τῶν ἰδίων δυνάμεων του περαιτέρω ἀνεξίξεως καὶ τελειώσεως.

Τὴν δυνατότητα ταύτην οὐδεμία θεωρία παραγνωρίζει. Ἐἴτε δηλονότι ὁ Πλάτων θέτει ὡς σκοπὸν τῆς ἀνεξίξεως ταύτης τὴν ἐπάνοδον τῆς ψυχῆς εἰς τὴν προκόσμιον ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ἰδεῶν διαμονὴν της, εἴτε οἱ Ἰουδαῖοι καὶ ὁ Χριστιανισμὸς ἐπιζητοῦν τὴν οὐράνιον βασιλείαν, εἴτε τέλος ὁ δρθολογισμὸς ἀναζητεῖ τὴν διὰ τῆς ἱστορικῆς πορείας καὶ τῶν ἐκάστοτε ἀποκτωμένων ἀγαθῶν διάρθρωσιν τοῦ ἰδεώδους, τὸ γεγονὸς τῆς διαδοχικῆς βελτιώσεως καὶ ἀνεξίξεως τοῦ κόσμου εἶναι ἀναμφισβήτητον.

Ἐπιτυγχάνονται δὲ ὑπὸ τὴν θεοκρατικὴν ἀντίληψιν τῆς ἐξεξίξεως τὰ ἐξῆς πλεονεκτήματα: (1)

α) Δημιουργεῖται ἡ χαρὰ τῆς ἐκάστοτε νέας δημιουργικῆς ἐξεξίξεως. Διότι δοκιμάζει τὸ ἄτομον ἰδιαιτέραν ἱκανοποίησιν, ὅταν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας ὑπερβαίνει τὸ πρότερον ἐπιτευχθὲν ἀγαθόν.

β) Ἐκτιμῶνται αἱ ἐσωτερικαὶ δημιουργικαὶ τάσεις τῆς ψυχῆς ὡς θεϊκαὶ δυνάμεις, οἱ δὲ ἄνθρωποι θεωροῦνται τέκνα τοῦ Θεοῦ καὶ γίνονται οὗτοι «ναοὶ Θεοῦ ζῶντος» (Παύλου ἐπιστ. πρὸς Κορινθ. Β', 6 § 16-18).

γ) Αἱ διαφοροποιήσεις τῶν ἀτόμων ὑπὸ τὸν φωτισμὸν τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ πνεύματος τῆς ἀνεξίξεως ἀποτελοῦν ποικίλα μέσα διὰ τὴν ἀπὸ κοινοῦ καλλιέργειαν τῆς ἀνεξίξεως.

δ) Θρησκεία καὶ ἐπιστήμη συνεργάζονται ἀπὸ κοινοῦ διὰ τὴν ἀνέλιξιν ταύτην, ὅπως αἱ πηγαὶ τούτων, τὸ συναίσθημα καὶ ὁ λόγος, διερεθίζουν τὴν ψυχὴν διὰ τὴν ἀξιολογοτέραν ἐνέργειαν τοῦ ἀτόμου.

ε) Προσλαμβάνει ἡ πνευματικὴ ἐξέλιξις ἡθικὸν χαρακτῆρα, δεδομένου ὅτι ἡ ἀνέλιξις αὕτη ἀποτελεῖ νόμον διέποντα πάντα τὰ ἄτομα.

Τοιοτοτρόπως οἱ ἄνθρωποι ἀνέρχονται πρὸς τελειότεραν ἐκάστοτε βαθμίδα. Διὰ τῆς αὐτονόμου καὶ αὐτοπροαιρέτου δημιουργίας των φθάνουν εἰς τὸν σταθμὸν τῆς πραγματοποιήσεως τῆς ἐλευθερίας των, ἐνῶ ὁ ἱστορικὸς ροῦς παρουσιάζει διαδοχικῶς τὴν ἐκδήλωσιν τῆς θείας βουλήσεως.

Δευτέρα ἀπορία: Ἄν ἡ ἐξέλιξις τῆς ζωῆς χωρῆ, κατὰ μικρὰ ἢ μεγάλα διαστήματα, πρὸς τὸ καλύτερον καὶ ἑναρμονίζεται τοῦτο πρὸς τὴν εὐδοκίαν τῆς Θείας βουλήσεως, τίς λόγος νὰ ἔχη τὸ χρέος ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀναλαμβάνη παραλλήλως προσπάθειαν διὰ τὴν τελείωσιν ταύτην; Ὅταν τὰ πάντα ἐξελίσσονται κατὰ θεϊαν μοῖραν, διατὶ πρέπει νὰ συνεργάζεται εἰς τὴν ἐξέλιξιν ταύτην καὶ ἡ ἀνθρωπίνη πρωτοβουλία;

Ἄλλ' ὡς συνειδητοποιήσωμεν ποία θὰ ἦτο ἡ μορφή τῆς ζωῆς μας ἂν εἰς τὴν ἀγαθὴν αὐτὴν ἐξέλιξιν ἦτο ἀποῦσα ἡ προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου.

(1) Landmann Michael: Karl Löwith, Weltgeschichte und Heilgeschehen, Philosophische Rundschau 1953/54, Heft 4, σ. 282-241.

Ἄμεριμοι οἱ πάντες θὰ ἀνέμενον τὴν ἀγαθὴν ἐξέλιξιν τοῦ πεπρωμένου, τοῦ κινουμένου ἐκ τῆς βουλήσεως τοῦ Θεοῦ, χωρὶς οἱ ἴδιοι νὰ ἐργάζονται διὰ τοῦτο. Ἡ ζωὴ διαδοχικῶς θὰ ἐβελτιοῦτο καὶ ὁ ἄνθρωπος θὰ ἐδοκίμαζεν ἐξέλιξιν καθ' ἑκάστην καλυτέραν τῆς προηγουμένης. Παραλλήλως ὅμως θὰ ἦτο **ἀδιάφορος**, διότι θὰ ἦτο ἄγνωστον τὸ κακόν, διότι οὐδένα πόθον θὰ εἶχε καὶ διότι ὡς σκώληξ θὰ ἐτροφοδοτεῖτο διαδοχικῶς καὶ τελειότερον. **Θὰ ἐπλεεν εἰς τὸ πέλαγος τῆς μακαριότητος, ἀλλ' οὐδεμίαν συνείδησιν θὰ εἶχε τούτου.** Ζωὴ ὅμως χωρὶς διαφέροντα, χωρὶς τὴν συνείδησιν τῆς εὐτυχίας εἶναι ζωὴ χωρὶς χάριν.

Τὴν μορφήν ταύτην τῆς ζωῆς ἀπομακρύνει ἡ ὑπαρξίς τοῦ κακοῦ καὶ τὸ χρέος τῶν ἀνθρώπων νὰ ἐργασθῶσι διὰ τὴν τελείωσιν τοῦ ἔργου τοῦ Θεοῦ. Τὸ κακόν, συνυφασμένον μετὰ τῆς ζωῆς καὶ ἐντοπισμένον εἰς τὴν ψυχὴν γίνεται αἰτία οὐχὶ νὰ καταστρέφεται ἢ θιέλῃσις τοῦ Ὑψίστου, ἀλλὰ νὰ ἀγωνίζεται ὁ ἄνθρωπος διὰ τὴν ἐξάλειψίν του, ὅποτε ὄχι μόνον πραγματοποιεῖται τὸ καλύτερον ἀλλὰ καὶ συνειδητοποιεῖται τοῦτο. Διότι, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, τὸ κακόν δὲν κυριαρχεῖ διὰ παντός, ὅποτε καὶ ἡ πτώσις καὶ ἡ συντριβὴ τοῦ ἀνθρώπινου γένους θὰ ἦτο ἀναπόφευκτος, ἢ δὲ βούλησις τοῦ Θεοῦ θὰ ἀνεδεικνύετο ἀνίσχυρος, ἀλλ' ἀναφαινόμενον ἀνακόπτει προσωρινῶς τὴν πρὸς τὰ ἄνω ἐξέλιξιν τοῦ κόσμου. Καὶ γίνεται τοῦτο αἰτία νὰ ἀναθεωρήσῃ ὁ ἄνθρωπος τὴν συμπεριφορὰν του. Διότι συνειδητοποιῶν τὴν ἐκ τοῦ κακοῦ προκύπτουσαν ἀτυχίαν του, ἐργάζεται διὰ τὴν ἐξάλειψίν του πραγματοποιῶν οὕτω τὴν βελτίωσίν του.

Οὐδὲ δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ ζητῇ τὴν ἐξύψωσιν ἀδιαφορῶν πρὸς τὸ κακόν. Διότι τοῦτο εἶναι εἰς τὴν ψυχὴν του. Εἶναι τὸ πάθος καὶ τὸ μῖσος, ὁ φθόνος καὶ ἡ ἐκδίκησις, ἡ διαφθορὰ καὶ ἡ ἀπληστία, ἡ ζηλοτυπία καὶ ἡ ματαιοδοξία κ.τ.τ., ἅτινα κλονίζουσι τὰς ὑγιεῖς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου καὶ καταστρέφουσι τὴν ζωὴν του. Διὰ τοῦτο τὸ κακόν οὐδέποτε δύναται νὰ δημιουργήσῃ ἀγαθὴν συμβίωσιν. Ἄδιαφορία συνεπῶς πρὸς αὐτὸ σημαίνει κυριαρχίαν τῶν ὤμων στοιχείων τῆς ψυχῆς εἰς τὴν ζωὴν, σημαίνει δέσμευσιν τῆς ἐλευθερίας καὶ κυριαρχίαν ἐκείνου τοῦ κυρίου, ὅστις καταπολεμεῖ τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ. Ἡ συντριβὴ ὅμως τοῦ κακοῦ ἀπελευθερώνει τὴν ψυχὴν, ὅποτε ἀποκτᾷ αὕτη τὴν δυνατότητα τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐπικοινωνίας καὶ τῆς συμβολῆς τῆς εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ ἐξαγορὰ τῆς ἀπολυτρώσεως ταύτης γίνεται διὰ πόνων καὶ μόχθων. Ὅμως οἱ ἄνθρωποι καὶ ὁ κόσμος ἔχουσι συμφέρον νὰ φέρουσι τὸν Σταυρὸν των. **Ἡ δόδς τῶν πόνων καὶ τῶν μόχθων εἶναι ἡ δόδς πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς ψυχῆς ἐκ τοῦ σκοτούς.** Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὅλοι οἱ Ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς⁽¹⁾, προσβλέποντες τὰ

(1) Νικ. Τομαδάκης: Εἰσαγωγή εἰς τὴν βυζαντινὴν φιλολογοίαν, 1952, σ. 210 - 211.

γήινα ὡς πρόσκαιρα καὶ ἐπιζητοῦντες τὴν τελείωσιν, διεξάγουν τὸν ἀγῶνα αὐτὸν ἐναντίον τοῦ κακοῦ, ἐναντίον τῆς ἁμαρτίας, ἣτις ταπεινώνει τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν ἐξευτελίζει. Ὡς γέφυραν δὲ διὰ τὴν ἐπαναφορὰν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Χριστοῦ εὐρίσκουν τὴν μετάνοιαν, ἣτις ἐπαναφέρει τὴν γαλήνην. Αὕτη ἀπολυτρώνει τὴν ψυχὴν ἀπὸ τοῦ αἰωνίου θανάτου της, τὸν φυσικὸν θάνατον καθιστᾷ πρόσκαιρον καὶ ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἐπίτευξιν ἐκείνης τῆς ζωῆς, ἣτις ἐνοῦται μὲ τὸ Ἐπέκεινα. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ θάνατος εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἀποτελεῖ τὴν ὁδὸν διὰ τὴν μετάβασιν εἰς τὴν Ζωὴν⁽¹⁾. Καὶ ἡ ζωὴ ἐκείνη, ἣτις ἐξυψώνει καὶ τὴν παροῦσαν ζωὴν, τὸν ἱστορικὸν βίον, προκαλεῖται διὰ τῆς καταλλήλου προσπαθείας τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ ζωὴ συνεπῶς ἀπαιτεῖ οὐχὶ ἀδιαφορίαν, ἀλλὰ φροντίδας καὶ ἀγῶνας τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ καλυτέρου. Τοῦτο δὲ ἔχει ὡς ἐπακόλουθα τὰ ἑξῆς:

α) Ὅτι ἔχει ὁ ἄνθρωπος τὴν συνείδησιν ὅτι ὁ ἴδιος ἐργάζεται διὰ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ καλυτέρου καὶ τὴν τελείωσιν τοῦ ἔργου τοῦ Θεοῦ. Δοκιμάζει συνεπῶς τὸ συναίσθημα τῆς ἱκανοποιήσεως καὶ ἔχει παραλλήλως τὴν συνείδησιν τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, δεδομένου ὅτι εἰς τὴν διάθεσιν του ἦτο νὰ ἐργασθῆ ἢ μὴ διὰ τὸ καλύτερον. Τοιοῦτοτρόπως προχωρεῖ ὁ ἄνθρωπος ἐκ τῆς ἀλογίστου ἐλευθερίας διὰ τῆς συντριβῆς τοῦ κακοῦ πρὸς τὴν λογικὴν ἐλευθερίαν. Ἡ ψυχὴ ἔχουσα τὴν ἔρρεσιν πρὸς τὸ ἀγαθὸν διὰ μέσου τῶν ἀντιθέσεων τοῦ κακοῦ ὁδηγεῖται διαλεκτικῶς πρὸς τὴν καθαρωτέραν συνείδησιν, ὅποτε ἀναφραίνεται καὶ μεγαλυτέρα ἐλευθερία.

β) Ὅτι ἀποκτῖ συνείδησιν τῆς θείας συμπαραστάσεως ἀλλὰ καὶ τῆς μακαριότητός του. Διότι ἐργαζόμενός διὰ τὸ ἀγαθὸν βλέπει τὴν παντοδυναμίαν καὶ πανσοφίαν τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ παραλλήλως πᾶσα ἐξιδανίκευσις τῆς ζωῆς του ἀποτελεῖ σταθμὸν διὰ τὴν μεγαλυτέραν οἰκείωσιν μετ' Αὐτοῦ.

γ) Ὅτι ἀποδέχεται τὴν ἀποψιν ὅτι ἡ διηνεκὴς αὕτη τελείωσις δὲν σημαίνει ἄλλο τι εἰμὴ τὴν τελείωσιν τοῦ ἔργου τοῦ Θεοῦ, τῆς ὁποίας τὴν ὁδὸν ὁ ἴδιος προετοιμάζει, καὶ ὅτι ὁ Θεὸς κατόπιν μακρᾶς πορείας ἐπανευρίσκει ἑαυτὸν εἰς τὸ ἔργον Του. Ἀποκτᾷ δὲ ἀκόμη ὁ ἄνθρωπος τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν του, δεδομένου ὅτι ἡ ψυχὴ του μένει τότε ἀνεπηρέαστος ἐκ τῶν γηϊνῶν καὶ ἐφημέρων.

Οὕτως ὁ ἄνθρωπος ὡς τέκνον τοῦ Θεοῦ κινεῖται κατὰ τὰς ἐν ἑαυτῷ θεϊκὰς δυνάμεις πρὸς τὴν ἐν Θεῷ σωτηρίαν του. Ὡς τοιαῦτα δὲ δυνάμεις θεωροῦνται τὰ ἑξῆς:

(1) Ν. Μπερδιάγιεφ: Πνεῦμα καὶ Ἐλευθερία, 1952, Μητροπολίτου Σάμου Εἰρηναίου, σ. 181 - 207.

a) Τὸ *λογικόν*, ὅπερ φωτίζει τὴν συνείδησιν πρὸς τὸ καλύτερον καὶ δημιουργεῖ ἀντικειμενικὰς κρίσεις, αἵτινες ἐγγυῶνται καὶ διασφαλίζουν τὴν κοινὴν εὐημερίαν. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ὁ Λόγος γίνεται σίρξ, ὅστις σκηνώνει ἐν ἡμῖν καὶ θεώμεθα τὴν δύξαν τοῦ Θεοῦ πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας (Κατὰ Ἰωάνν. α, 14).

b) Τὸ καθαρὸν *συναίσθημα*, ὅπερ μὴ ὑποκείμενον εἰς τοὺς νόμους τῆς Λογικῆς γεφυρώνει τὴν ψυχὴν μας μετὰ τῶν δυνάμεων τοῦ ὑπερβατικοῦ.

c) Ἡ *πίστις*, ἥτις ὡς θαυματουργὸς δύναμις, κατὰ τὰς βιώσεις τῆς ἀνεπαρκείας τῆς ψυχῆς μας, κρατοῦσα τὴν ἐπικοινωνίαν ταύτης μετὰ τοῦ Θεοῦ, δημιουργεῖ τὴν πεποίθησιν τῆς ἐκεῖθεν σωτηρίας.

Οὕτω διὰ τῶν δυνάμεων τοῦ λογικοῦ, τοῦ καθαροῦ συναισθημίου καὶ τῆς πίστεως καθιστάμενα τέκνα τοῦ Θεοῦ.

Προϋπόθεσις ὅμως εἶναι ἡ καθαρότης τῆς ψυχῆς μας. Λιὰ τῆς καθαρότητος ταύτης *στρεφόμεθα πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ψυχῆς μας, εὐρίσκομεν ἐκεῖ βαθμηδὸν ἰσχυρότερον τὸ Φῶς τῆς θείας ἐνεργείας καὶ ἐκεῖθεν ἐν τῇ καθαρότητι ταύτῃ ἀναλαμβάνομεν δυνάμεις διὰ τὴν διάρθρωσιν τῆς φωτεινῆς ζωῆς καὶ τελείωσιν τῆς πορείας τοῦ Κυρίου* ⁽¹⁾.

Τρίτη ἀπορία: "Ἄν ὁ Θεὸς εἶναι δημιουργὸς τῆς παγκοσμίου Ἱστορίας, πῶς οἱ λαοί, οἵτινες ἐνδιαφέρονται διὰ τὰς ἐπὶ μέρους ἱστορίας των, τὰς πρὸς ἀλλήλας διαφοροποιουμένας, ἐργάζονται διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς κοινῆς θείας βουλήσεως;

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ λαοὶ ἔχουν τὴν ἱστορίαν των. Ταύτην διαρθρώνουν οὗτοι ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως δημιουργοῦντες τὰ ἱστορικὰ γεγονότα κατὰ τὴν οἰκείαν πρὸς τὴν ψυχὴν αὐτῶν ἐξέλιξιν. (Οἱ λαοὶ οὗτοι δὲν ἀντιλαμβάνονται ἐπομένως τὴν παγκόσμιον Ἱστορίαν, εἰμὴ μίνον τότε, ὅταν τὰ ἱστορικὰ γεγονότα λαοῦ τινος ἔχουν παγκόσμιον χαρακτῆρα, ἢ ὅταν κατ' ἄλλον τρόπον ἐπηρεάζεται ἡ ζωὴ των ἐξ ἄλλων λαῶν ⁽²⁾). Ἰξ ἄλλου οἱ λαοὶ οὗτοι δὲν ἀντιλαμβάνονται τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἱστορίαν ὡς ἱστορικὴν ἐνότητα προσδιορίζουσαν τὸ σύνολον τῆς ζωῆς τοῦ κόσμου, ἀλλ' ὡς ἐκθεσιν διαδοχικῶν ἐπεισοδίων, τὴν ζωὴν μόνον τῶν ἰδίων ἐπερειαζόντων.

Ἐκ τοῦ γεγονότος ὅμως τούτου δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν ἄποψιν ὅτι «ὁ ἐν ἀρχῇ ὢν Λόγος» (Κατὰ Ἰωάνν. α, 1), ὁ δημιουργὸς τοῦ παντός, δίδει πνοὴν εἰς ὁλόκληρον τὸ Σύμπαν. Ἡ πρῶδος καὶ ἡ ἀνοδος, ἥτις πραγματοποιεῖται εἰς ἕκαστον λαόν, πιστοποιεῖ τούτο. Ἄν μεταξὺ τῶν λαῶν ὑπάρχουν διαφοροποιήσεις, τούτο δὲν σημαίνει ὅτι οἱ λαοὶ οὗτοι εἶναι ἐστερημένοι τῆς θείας πνοῆς. Ὁ Θεός, ὅστις παρέχει εἰς ἕκαστον ἐξ αὐτῶν τῶν λαῶν τὴν δυνατότητα τῆς ἐξ ἰδίων ἀνυψώσεως, "Ὅστις ἐνὶ ἐκάστῳ

⁽¹⁾ N. L o u b a r i: *Μεταξὺ δύο κόσμων*, 1944, σ. 308-321 καὶ

E d. S p a n g e r: *Die Magie der Seele*, 1944, σ. 49-76.

⁽²⁾ J u l i u s S c h i d e r i: *Vom Sinn der Weltgeschichte*, 1953, σ. 9-18.

ἔδωκε χάριν κατὰ τὸ μέτρον τῆς δωρεᾶς τοῦ Χριστοῦ (Παύλου πρὸς Ἐφεσίους 4, 7), *ἐπιτρέπει τὸν φωτισμὸν τῆς συνειδήσεως αὐτῶν* διὰ τὴν ἀνύψωσιν τῶν πάντων, διὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. Αὕτη ὁμῶς ἐπιτελεῖται ὑφ' ἐκάστου λαοῦ *μόνον ὅταν ἔλθῃ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου*, ὅταν δηλαδὴ ἀποκτήσωσιν οὗτοι τὴν ἐσωτερικὴν ἐκείνην ὠριμότητα, ἣτις θὰ παρέχῃ εἰς αὐτοὺς τὴν εὐχέρειαν διὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ νὰ ἔλθωσιν εἰς ἀμεσώτεραν ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ ἀποκτήσωσιν τὴν λύτρωσιν τῆς ψυχῆς των. Οὕτως ἐπιτελεῖται ἡ βαθμιαία ἀνύψωσις, ἐνῶ παραλλήλως ἀποκαλύπτεται μεῖζον Φῶς τοῦ Θεοῦ καὶ περισσότερον μέρος ἐκ τοῦ βᾶθους τῆς ψυχῆς των. Εἰς ἕκαστον στάδιον ἀνυψώσεως, κατὰ τοὺς ὅρους τῆς ζωῆς των, ἀνανήφουν οὗτοι ψυχικῶς καὶ δὴ ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ συνειδητοποιῶσιν ἐκάστοτε *ἀρμονίαν* εἰς τὴν μορφήν τῆς ζωῆς των.

Ἡ *ἀρμονία* αὕτη διαδηλώνει ἐκάστοτε τὴν ἔντασιν τῆς θείας συμβολῆς. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταδεικνύεται ὅτι *ἐρείδεται ἐπὶ ἀσαλεύτων βάσεων ἡ ἐρμηνεία τῆς θεοκρατικῆς θεωρίας, καθ' ἣν τὸ σύμπαν κινεῖται ἐν Θεῷ καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ γέφυραν διὰ τὴν πραγμάτωσιν τῆς θείας βουλήσεως. Οὕτως ὁ κόσμος μόνον ὡς ἔργον τοῦ Θεοῦ δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ.* Ἡ δὲ προοδευτικὴ ἐξέλιξις τῆς Ἱστορίας, ἂν καὶ ἀποτελῇ ἐκδήλωσιν τῆς βουλήσεως τοῦ Θεοῦ, ἀποκτᾷ ταχύτερον ἢ μὴ ρυθμὸν ἀναλόγως μόνον τοῦ βαθμοῦ τῆς ἀξίας τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας.

Γεννᾶται ὁμῶς τὸ ζήτημα : Ποῖα εἶναι ἡ μορφή τῆς *ἀνθρωπίνης ἐνεργείας* κατὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἐξελέξεως τοῦ κόσμου ; Ποῖα εἶναι τὰ ὅρια τῆς ἀνθρωπίνης δυναμικότητος ; Περὶ τούτων ἀσχολούμεθα εἰς τὸ ἐπόμενο κεφάλαιον.

7. ΤΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΓΙΓΝΕΣΘΑΙ

Ἡ θεοκρατικὴ θεωρία, παρουσιάζουσα ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐξελίξει τὴν ἀκτινοβολίαν τῆς βουλήσεως τοῦ Θεοῦ, θέτει ὡς μέλημα εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος τὴν ἱερὰν ἀποστολὴν νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν τελείωσιν τοῦ ἔργου Αὐτοῦ ἐκεῖ, ἐνθα σημειοῦται ἡ δρᾶσις καὶ διὰ ταύτης ἡ ἀπολύτρωσις τοῦ ἰδίου τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀποίσις αὕτη δημιουργεῖ *αἰσιόδοξον διάθεσιν*, δεδομένου ὅτι εἰς τὸ τέρμα τῆς ἱστορικῆς ἐξελέξεως νικᾷ τὸ ἀγαθόν. Ἐν δὲ ἐξ αἰτίας τοῦ *κακοῦ* ἐπιβραδύνεται ἢ πρὸς στιγμὴν ἀνακόπτεται ἡ ἀγαθὴ ἐξέλιξις, ἢ ἀποστολὴ τοῦ ἀνθρώπου δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ τὸ μὲν διὰ τῆς *αὐτοπροαιρέτου ἐξουδετερώσεως* ὑπ' αὐτοῦ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ κακοῦ, τὸ δὲ διὰ τοῦ ὀπλισμοῦ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ διὰ τοῦ *καθαρωτέρου λόγου* καὶ τῆς *πίστεως*.

Ἦδη πρέπει νὰ ἐξετασθῇ ὑπὸ *ποῖαν μορφήν ἀναφαίνεται ἡ αὐτοπροαιρέτος αὕτη ἐν τῇ ζωῇ κίνησις τοῦ ἀνθρώπου.* Ἐπειδὴ δὲ διὰ τῆς μορφῆς ταύτης *διαδηλοῦται τὸ ἱστορικὸν γίγνεσθαι*, εἶναι φυσικὸν ἢ ἔρευνα ἡμῶν νὰ στραφῇ πρὸς τὴν ἐξακριβώσιν τῶν γνωρισμάτων τοῦ ἱστο-

ρικοῦ γίνεσθαι. Τὴν ἔρευαν ταύτην ἀναλαμβάνει ἡ Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας, διότι δὲν ἐπιζητεῖ αὕτη νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν ἐξέλιξιν ὀλοκλήρου τοῦ σύμπαντος, ὅποτε θὰ ἦτο ὑποχρεωμένη, ἐχομένη τῆς ἀντιλήψεως ὅτι ἀρχὴ τοῦ παντός εἶναι ὁ Θεὸς καὶ μεταπηδῶσα ὡς ἐκ τούτου εἰς σφαίρας μεταφυσικὰς νὰ ἀρκεσθῇ εἰς τὰ διδάγματα μόνον τῆς θεοκρατικῆς θεωρίας, ἀλλ' ἐνδιαφέρεται νὰ καθορίσῃ τὸν ρόλον τῆς Ἱστορίας, ὅστις ἔχει τὸν ἀνθρώπον ὡς κίνητρον. Διὰ τοῦτο, χωρὶς νὰ ἀδιαφορῇ πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς θεοκρατικῆς θεωρίας, ἡ Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας ἔχει ὡς μέλημα νὰ ἐξετάσῃ ὑπὸ ποίαν μορφήν διαδηλοῦται ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς Ἱστορίας ἡ αὐτοπροαίρετος ἀνθρωπίνη ἐνέργεια καὶ πῶς ἐναρμονίζεται πρὸς τὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ.

Πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν τὰ ἑξῆς :

Α'. Ποῖα γνωρίσματα παρουσιάζει ἡ κατὰ τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι λειτουργοῦσα ὀρθὴ ἀνθρωπίνη ἐνέργεια;

Β'. Ὑπὸ ποίας προϋποθέσεις τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι ἐναρμονίζεται πρὸς τὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ ;

Προχωροῦμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τούτων.

Α'. ΠΟΙΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ ΠΑΡΟΥΣΙΑΖΕΙ Η ΚΑΤΑ ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΓΙΓΝΕΣΘΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΟΥΣΑ ΟΡΘΗ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΕΝΕΡΓΕΙΑ

Εἶναι γνωστὴ ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐναντι τῶν ἄλλων ἐμψύχων ὄντων. Οὕτως ἀν ἐκεῖνα ἔρχονται καὶ παρέρχονται διεπόμενα μόνον ὑπὸ τῆς ἐφέσεως τῆς αὐτοσυντηρήσεως καὶ τῆς διατηρήσεως τοῦ εἴδους αὐτῶν, ὁ ἀνθρώπος ἀφήνει μνημεῖα τῆς ἐπιγείου διαβάσεώς του, ἅτινα καταξιώνουν τὴν ἀτομικὴν του ὑπόστασιν. Διότι ὁ ἀνθρώπος ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ προσδιορίσῃ τὸν ἐν τῇ γῆ προορισμὸν του καὶ νὰ δημιουργῇ ἀγαθὰ πρὸς ἐξυπηρέτησιν ἑαυτοῦ καὶ τῶν ἄλλων καὶ μάλιστα ἀγαθὰ, τῶν ὁποίων ἡ σημασία ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς ζωῆς αὐτοῦ⁽¹⁾. Καταδεικνύεται γενικῶς ὅτι παρουσιάζει **δυναμικότητα**, ἥτις γίνεται αἰτία νὰ διακρίνεται οὗτος τῶν ἄλλων ἐμψύχων ὄντων.

Εἶναι δὲ προφανὲς ὅτι τὴν δυναμικότητα ταύτην προκαλεῖ οὐχὶ τὸ σῶμα, ἀλλὰ ἡ **ψυχὴ**. Διότι εἰς αὐτὴν—λόγω τῶν **πλεονεκτημάτων** της — ἀνήκει τὸ δικαίωμα νὰ προσδιορίσῃ τὰ τῆς ζωῆς, ἐνῶ τὸ σῶμα προώριστα νὰ εἶναι ὄργανον αὐτῆς.

Ἴσως ὅμως ἤθελέ τις ἰσχυρισθῆ, κατόπιν τῆς μεγάλης ἐπιτυχίας, τὴν ὁποίαν ὁ ἀνθρώπος ἐσημείωσεν ἐν τῇ προόδῳ τῶν συγχρόνων φυσικῶν ἐπιστημῶν, τῆς διασπάσεως δηλονότι τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς ἐμφανίσεως τῆς **πυρηνικῆς ἐνεργείας**, ὅτι παύει πλέον νὰ ὑφίσταται ἡ διαφορὰ μεταξὺ σώ-

(1) Ἡμέτερον: Ἐξελικτικὴ Ψυχολογία, Β'. ἔκδ., 1954, σ. 11-14.

ματος και ψυχῆς, δεδομένου ὅτι ἡ ὕλη μετατρέπεται ἤδη εἰς ἐνέργειαν ἥτοι ἀποκτᾷ ἱκανότητα, ὅποια ἀπετέλει μέχρι τοῦδε γνώρισμα μόνον τῆς ψυχῆς. Πέραν ἐν τούτοις τοῦ φαινομένου τῆς μετατροπῆς ταύτης εἰς ἐνέργειαν οὐδὲν ἐπιχείρημα ὑπάρχει, τὸ ὅποιον δύναται νὰ στηρίξη τὴν ἐξάλειψιν τῆς διαφορᾶς, ἥτις ὑφίσταται μεταξὺ ὕλης καὶ ψυχῆς. Διότι ἂν ἡ ὕλη διασπᾶται, ἡ **ψυχὴ οὐδέποτε διασπᾶται**. Καὶ ἐνῶ ἡ ψυχὴ ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ ἐλέγχει, νὰ τροποποιῇ τὴν ὕλην καὶ διὰ τῆς ἀγωγῆς νὰ αὐτοβελτιοῦται, ἡ ὕλη δὲν δύναται οὔτε νὰ κρίνη, οὔτε αὐτοβούλως νὰ μετατρέπη τὸν περιβάλλοντα κόσμον οὔτε ἀκόμη νὰ αὐτοεξελισσεται ἐπὶ τὸ εὐγενέστερον καὶ τὸ ἰδανικώτερον. Ἐνδέχεται μάλιστα ὁ ἀνθρώπινος νοῦς νὰ ἀποκαλύψῃ εἰς τὸ μέλλον τὰς **κλειδας**, διὰ τῶν ὁποίων θὰ δύναται, ἂν θέλῃ, νὰ ἐπιφέρῃ τὴν διάσπασιν τῶν ἀτόμων ὅλων τῶν σωμάτων, καὶ ἀκόμη, ἂν θέλῃ, νὰ μετατρέπη πᾶσαν ὕλην εἰς αἴθρον ἐνέργειαν, οὐδέποτε ὅμως θὰ δυνηθῇ τὴν ἰδίαν ψυχὴν νὰ διαλύσῃ, ὅπως ἐπίσης οὐδέποτε ἡ ἐκ τῆς ὕλης προερχομένη ἐνέργεια θὰ δυνηθῇ νὰ ἀποκτήσῃ τὰ γνώρισμα τῆς ψυχῆς ἥτοι νὰ ἐνεργῇ τὸν ἔλεγχον καὶ νὰ αὐτοεξελισσεται. Μόνον ἡ ψυχὴ ἔχει τὸ πρόνομον νὰ ἀρχῇ τοῦ σώματος (1).

Εἰς τὴν ψυχὴν συνεπῶς τὴν ἀνθρωπίνην, ἀνήκει τὸ πλεονέκτημα νὰ κινῆται μὲ δυναμικότητα εἰς τὴν ζωὴν. Τοῦτο δὲ ὀφείλεται εἰς τὸν ὀπλισμὸν αὐτῆς διὰ τοῦ λόγου. Ἐξ αἰτίας ταύτης, ὡς θὰ ἀναπτύξωμεν εἰς τὸ οἰκεῖον κεφάλαιον κατωτέρω, παρουσιάζεται αὕτη δημιουργικὴ καὶ τὰ προϊόντα αὐτῆς θεωροῦνται πνευματικά.

Ἡ δ' ἔλλογος δυναμικότης αὕτη τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου καταδεικνύεται ἐκ τῶν ἑξῆς κριτηρίων.

α) Ἐκ τῆς **λογικῆς προσπαθείας**, τὴν ὁποίαν καταβάλλει ὁ ἀνθρώπος διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῶν σκοπῶν αὐτοῦ. Ἀσφαλῶς πολλὰ πραγματοποιοῦνται καὶ χωρὶς τὴν προσπάθειαν ταύτην. Ζένοι παράγοντες, φυσικὰ ἢ ἄλλα αἷτια κ. τ. τ. ἀποτελοῦν πολλάκις τὴν ἀρχὴν ἀνθρωπίνης τινὸς ἐνεργείας. Ἐν τούτοις ἡ ἀρχὴ αὕτη οὐδέποτε ἄγεται εἰς πέρας, ἂν ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια δὲν ἐνστερνισθῇ τὴν ἐξ ἄλλων αἰτίων παρασχεθεῖσαν εὐκαιρίαν καὶ δὲν συνειδητοποιήσῃ τὸ ἄτομον τὸ πρὸς τοῦτο σχετικὸν μέλημά του.

β) Ἐκ τῆς **λογικῆς πορείας**, τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ ἡ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου προκειμένου νὰ ἐπιτύχῃ τὸν προορισμὸν της. Διότι μετὰ σκοπιμότητος καὶ διὰ σταθμῶν, λογικῶς δεδικαιολογημένων, κινεῖται ἡ ψυχὴ τούτου κατὰ τὴν λειτουργίαν τῆς κυρίως βουλήσεως. Οὕτως εἰς τὴν πορείαν ταύτην εὐρίσκομεν ὅτι τὸ ἄτομον πρῶτον θὰ σταθμίσῃ τὰ αἰτήματα τῆς ζωῆς καὶ ἀναλόγως τούτων θὰ προσδιορίσῃ τὸν σκοπὸν τῆς ἐνεργείας

(1) Σπυρ. Καλλιὰ φα: Ὑλισμὸς καὶ σύγχρονος Βιολογία καὶ Ψυχολογία, 1952, σ. 77-88 καὶ Σπυρ. Καλλιὰ φα: Σῶμα καὶ ψυχὴ, ὕλη καὶ πνεῦμα, σ. 9-18.

του, δεύτερον θὰ θέσῃ μετὰ τοῦτο τὸν σκοπὸν αὐτὸν ὡς ἐλατήριον τῆς περαιτέρω ἐνεργείας του, τρίτον θὰ ρυθμίσῃ τὸν τρόπον τῆς δράσεώς του καὶ θὰ προσδιορίσῃ τὴν πορείαν ταύτης, ὥστε εὐστόχως νὰ κινήται χωρὶς νὰ πλανᾶται εἰς ἀπατηλὰς κατευθύνσεις ἢ νὰ ἐπιδίδεται εἰς ἀκαίρους προσπαθείας. Ἀλλὰ καὶ ἡ στάθμισις τῶν αἰτημάτων καὶ ὁ προσδιορισμὸς τῶν σκοπῶν καὶ ἡ ρύθμισις τοῦ τρόπου τῆς ἐνεργείας ἀποτελοῦν ὑπόθεσιν τῆς διὰ τοῦ λόγου ὀπλισμένης ψυχῆς τοῦ ἀτόμου.

γ) Ἐκ τοῦ *συναίσθηματος τῆς εὐθύνης*, ὕπερ καταδεικνύει τὴν ἐνσυνείδητον συμμετοχὴν τοῦ ὑποκειμένου εἰς τὴν σκόπιμον ἐνέργειάν του καὶ τὴν συμβολὴν του εἰς τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ ἀποτελέσματος αὐτῆς. Ἡ *χαρὰ* ἄλλωστε, ἣτις ἀναφαίνεται εἰς τὸ ὑποκείμενον ἐκ τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ σκοποῦ του καὶ ἣτις τόσον βαθύτερα εἶναι, ὅσον πλουσιωτέρα εἶναι ἡ δημιουργία⁽¹⁾, διαπιστώνει χαρακτηριστικώτερον τὴν αὐτοπροαίρετον συμβολὴν τοῦ ἀτόμου εἰς τὴν σκόπιμον ἐνέργειάν του. Ἀλλὰ τὸ ἴδιον τοῦτο φαινόμενον καταδεικνύει ὅτι αἰτία τῆς δημιουργίας εἶναι ὁ λόγος τοῦ ἀνθρώπου, δεδομένου ὅτι ἂν φορεῖς αὐτῆς θεωροῦνται *δλαι αἱ ψυχικαὶ δυνάμεις ἐκείνου*, ὅμως κινουῦνται αὐταὶ ὑπὸ τῆς λογικῆς ψυχῆς καὶ τίθενται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς δημιουργικῆς προσπαθείας τοῦ ἀνθρώπου⁽²⁾.

Ἡ λογικὴ ἄρα προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἔλλογος πορεία τῆς βουλήσεώς του καὶ τὸ συναίσθημα τῆς εὐθύνης εἶναι κριτήρια, ἅτινα διαπιστώνουν ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου κινεῖται μὲ δυναμικότητα διακρίνουσαν αὐτὸν ἀπὸ τὰ ζῶα.

Τὸ *ἀτομον ὅμως δὲν ζῆ κατὰ μόνας*. Ζῆ ἐν μέσῳ κοινωνίας. Καὶ ἡ δυναμικότης του αὕτη δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἀτομικῶν ὑποθέσεων, ἀλλὰ κατευθύνει καὶ τὸ σύνολον τῆς κοινωνίας του. *Λι ἐνέργειαι του δὲ τότε ἔχουν ἱστορικὸν χαρακτήρα*.

Γεννᾶται ὅμως τὸ *ἐρώτημα*: Ποῦ ὀφείλεται τὸ γεγονός ὅτι πύθιοι, σκέψεις καὶ ἐνέργειαι τῶν ἐπὶ μέρους ἀνθρώπων λαμβάνουν κοινωνικὴν σημασίαν; Πῶς ἡ *ἐλευθέρη ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ψυχολογικῶς ὑπ' αὐτοῦ ρυθμιζομένη, ἀποβαίνει κοινωνικὴ*;

Κατὰ τὸν Kant ἡ δρᾶσις τῶν ἐπὶ μέρους ἀνθρώπων ἀκολουθεῖ ὄρισμένους νόμους, οἵτινες ὡς λογικοὶ διέπουν τὸ σύνολον τῶν ἀνθρώπων ἔχοντες γενικὸν κῆρος. Ἐκ τούτου ἡ δρᾶσις τούτων εἶναι κοινωνικὴ.

Κατὰ τὸν Hegel ἡ δρᾶσις τῶν ἐπὶ μέρους ἀνθρώπων παρουσιάζει ἀπελευθέρωσιν ἐξ ὀρισμένων δεσμῶν. Ὅταν ὅμως ἡ ἐνέργεια αὕτη ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ αἰτήματα τῆς ὁλότητος, τότε αὕτη παρουσιάζει ἀπελευθέρωσιν οὐχὶ προσωπικὴν ἀλλὰ κοινωνικὴν. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν

(1) Henri Bergson: L' énergie spirituelle, 1949, σ. 28.

(2) Α. Ἰσηγόνη: Ἡ τελολογικὴ κατ' Ἀριστοτέλη ἐκδοχὴ τοῦ ψυχικοῦ βίου, 1951.

ἔξαφανίζεται ἢ ἀνθαίρετος διάθεσις τοῦ ὑποκειμένου καὶ κυριαρχεῖ ἢ κατάστασις, ἣτις συναντᾷ τὴν γενικὴν ἐπιδοκιμασίαν. Τοῦτο σημειοῦται εἰς τὰ πνευματικὰ ἔργα καὶ δὴ εἰς τὰ τῆς ἠθικῆς σφαίρας, ἔνθα ἡ βούλησις τῶν ἀτόμων ἐντάσσεται εἰς τὴν βούλησιν τῆς ὁλότητος.

Κατὰ τὸν Lamprecht ἡ Ἱστορία περιλαμβάνει γεγονότα τῆς κοινωνίας, ἅτινα ὀφείλουσιν τὴν ἰσχύν των τὸ μὲν εἰς τὸ λογικὸν τῶν ἀτόμων, τὸ δὲ εἰς τὴν ἀπόχρωσιν, ἣτις διέπει τὴν ὁλότητα, καὶ δὴ εἰς τὴν ἰδιομορφίαν τῆς πνευματικῆς των ζωῆς.

Κατὰ τὸν Rickert ὁ κοινωνικὸς χαρακτήρ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων προέρχεται ἐκ τῆς ἀξιολογικῆς σημασίας, τὴν ὁποίαν παρουσιάζουν αὐτὰ, ἦτοι ἐκ τῶν ἀντικειμενικῶν ἐκείνων ἐννοιῶν τοῦ πολιτισμοῦ, αἵτινες ἔχουν ὑπερατομικὴν ἰσχύν, ὅποτε αἱ ἀτομικαὶ ἀξίαι ἑναρμονίζονται πρὸς τὰς ὑπερατομικὰς ἀξίας⁽¹⁾.

Ἐπὶ τῆς ἐνεργείας ἐν τούτοις τῶν ἀτόμων, ἣτις παρουσιάζει κοινωνικὸν χαρακτήρα, νομίζομεν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἔδωκε τὴν οὐσιωδεστάτην ἐρμηνείαν χαρακτηρίσας τὸν ἄνθρωπον ὡς ζῷον πολιτικόν. Ἐκ τούτου πηγάζει καὶ ἡ ἔφεσις τούτου νὰ δοῦν κοινωνικῶς.

Ὁ λόγος συνεπῶς τοῦ ἀνθρώπου, δι' οὗ εἶναι ὠπλισμένη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, ἀποτελεῖ αἰτίαν τῆς ὑπεροχῆς αὐτοῦ ἐναντι τῶν ζῴων καὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ ὡς κοινωνικῶν. Αὐτὸς εἶναι ἡ πηγὴ τῶν πνευματικῶν δημιουργημάτων αὐτοῦ. Ἐξ αἰτίας τούτου ὁ ἄνθρωπος κινεῖται πρὸς τὸ καλύτερον καὶ πρὸς ἐξίτησιν τῆς ζωῆς αὐτοῦ. Ἐξ αἰτίας τοῦ ἰδίου ὁ ἱστορικὸς βίος τελειοῦται.

Ἄλλ' εἶναι ὁ λόγος οὗτος καὶ κτῆμα τοῦ ἀνθρώπου. Ἐν τούτῳ ἐπλάσθη ὁ ἄνθρωπος κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν πρὸς τὸν Θεόν. Τοῦτο σημαίνει ὅτι κρατεῖ ὁ ἄνθρωπος ἐν ἑαυτῷ τὴν ἀκτινοβολίαν τῆς βουλήσεως τοῦ Θεοῦ καὶ ἔχει οὕτω τὴν ἱκανότητα ἀλλὰ καὶ τὴν ἀποστολὴν τῆς πραγματοποιήσεως τῆς τελειώσεως τοῦ ἔργου Αὐτοῦ. Διότι ὁ λόγος τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖ τὴν γέφυραν, δι' ἧς οὗτος ἔρχεται εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Ὅθεν αἱ ἐσωτερικαὶ δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὰς ὁποίας ἐμπιστεύεται ὁ Ὑψιστος τὸ δημιουργημά του διὰ τὴν ἐν τῇ ἱστορικῇ πορείᾳ τελειώσιν του, εἶναι ὁ λόγος καὶ αἱ διὰ τούτου διαρθρούμεναι ψυχικαὶ δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου. Ὑπὸ τούτων δὲ κινούμενον τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι μαρτυρεῖ τὴν συμμετοχὴν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἰς τὴν διὰ τούτου πραγματοποιήσιν τῆς Θείας βουλήσεως.

Ἐλέγχοντες ἤδη τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι, παρατηροῦμεν ὅτι, ἐφ' ὅσον τοῦτο τίθεται ἐπὶ ὀρθῆς βάσεως, ἔχει τὰ ἑξῆς γνωρίσματα:

α) Ὅπως τὰ ἐπὶ μέρους ἄτομα παρουσιάζουν δυναμικότητα, ὀφειλομένην εἰς τὸν ὀπλισμὸν τῆς ψυχῆς αὐτῶν διὰ τοῦ λόγου, τοιοῦτοτρόπως

(1) E. d. Spranger: Die Grundlagen der Geschichtswissenschaft, 1905, II.

καὶ ἡ κοινωνικὴ ζωὴ διέπεται ὑπὸ τοῦ γενικοῦ λόγου, ὅστις ἔχει τὴν ἀρχὴν του εἰς τὰς κοινωνικὰς τάσεις τῶν ἐπὶ μέρους ἀνθρώπων. Ὁ γενικὸς οὗτος λόγος ἀποτελεῖ τὴν αἰτίαν τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, ὅπως καὶ ὁ ἀτομικὸς λόγος δημιουργεῖ τὴν ἀτομικὴν ζωὴν.

Ἡ δυναμικότης ὅμως, τὴν ὁποῖαν παρουσιάζει ὁ γενικὸς λόγος τῆς κοινωνίας ἐν τῇ ἱστορικῇ ζωῇ, *ὑπερβαίνει* τὰ ὅρια, ἅτινα ἐπιτυγχάνει ὁ λόγος τῶν ἐπὶ μέρους ἀτόμων τῆς ἰδίας κοινωνικῆς ζωῆς. Ἐκ τούτου διμορφώθησαν αἱ μεταφυσικαὶ ἢ ἰδεοκρατικαὶ ἢ θεοκρατικαὶ κ. λ. π. θεωρίαι, αἵτινες θέτουν τὸ τέρμα τῆς ἱστορικῆς ζωῆς εἰς τὸ ἀγνωστον μέλλον ἢ εἰς τὸ *Ἐπέκεινα*. Τὸ ἴδιον ἐπίσης ἐγένετο αἰτία, ὥστε νὰ θεωρηθῇ πηγὴ τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως ὑπὸ μὲν τῆς ἀρχαιότητος ὁ ἀπόλυτος λόγος, ὑπὸ τοῦ μεσαίωonos ἡ ἑτεραρχικῶς ἐπιδρῶσα βούλησις τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπὸ τοῦ διαφωτισμοῦ καὶ ἐντεῦθεν *ὁ γενικὸς λόγος τῆς δλότητος*, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι πλαισιώνεται οὗτος ἐν τῇ αὐτοπροαιρέτῳ ἐνεργείᾳ τῶν ἀτόμων ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ γενικὸς λόγος τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας εἶναι διάφορος τοῦ λόγου τῶν ἐπὶ μέρους ἀνθρώπων καὶ ἔχει τόσην ὑπεροχὴν καὶ τόσην δυναμικότητα, ὥστε νὰ μὴ καλύπτεται ἐκ τῶν σκοπῶν τῶν ἐπὶ μέρους ἀνθρώπων, διὰ τοῦτο ἐθεωρήθη οὗτος ὡς *πρόνοια* ἐκ μέρους τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὡς *διαλεκτικὴ* τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καὶ σχέσεων ἐκ μέρους τοῦ Μαρξ κ. ο. κ.

Πῶς ὁ γενικὸς οὗτος λόγος ἀναπτύσσεται καὶ ἐξελίσσεται θὰ ἐξετάσωμεν περαιτέρω.

Ὅπως δὴποτε ὅμως τὴν πρώτην αἰτίαν τούτου εὐρίσκομεν εἰς τὸν λόγον τῶν ἐπὶ μέρους ἀνθρώπων. Διότι οὐδέποτε ἀναφαίνεται ὁ γενικὸς λόγος, ἂν δὲν ὑπάρχη ὁ λόγος τῶν ἐπὶ μέρους ἀνθρώπων. Ἡ δυναμικότης, τὴν ὁποῖαν, ὡς προελέχθη, ἀναπτύσσουν οὗτοι εἰς τὴν ἱστορικὴν κοινωνικὴν ζωὴν, καταδεικνύει τοῦτο. Τὸ γεγονός ἄλλως τε, ὅτι *ἀρχίζει ἡ ἱστορία μόνον ἀφ' οὗτοῦ ὁ λόγος τῶν ἀνθρώπων κινεῖ τὴν ζωὴν*, διαπιστώνει ὅτι ἐσωτερικὴ σχέση καὶ συνάφεια ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ γενικοῦ λόγου καὶ τοῦ λόγου τῶν ἐπὶ μέρους ἀνθρώπων.

Ἀλλὰ πλὴν τοῦ λόγου τῶν ἐπὶ μέρους ἀνθρώπων καὶ ἡ φύσις ὑπὸ τινὰ περιορισμὸν συμβάλλει εἰς τὴν κατάλληλον διαμόρφωσιν τοῦ γενικοῦ λόγου, δεδομένου ὅτι ἐκεῖθεν προκαλοῦνται—ἐξ αἰτίας τῶν ἐπιδράσεων αὐτῆς—καταστάσεις, αἵτινες προσδιορίζουν τὴν κοινὴν ἀπασχόλησιν τῶν ἀνθρώπων κατὰ τρόπον διαφοροποιούντα τὰ ἀντικειμενικὰ δημιουργήματα τοῦ λόγου. Περὶ τούτου θὰ γίνῃ εὐρύτερος λόγος περαιτέρω. Δὲν ἐννοοῦμεν δὲ διὰ τῆς φύσεως τὴν ὕλην τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, ἀλλὰ τὰς ἀνάγκας καὶ τὰ αἰτήματα, ἅτινα ἐκ τούτου δημιουργοῦνται καὶ γενικῶς τὴν ἐνέργειαν, ἣτις προερχομένη ἐξ ἐκείνου ἐπηρεάζει τὸ ἱστορικὸν γίγνεσθαι⁽¹⁾.

(1) Karl Löwith: Die Dynamik der Geschichte und der Historismus, Eranos Jahrbuch, 1952, Band XXI, σ. 219-254.

Τέλος κατὰ τὸν ἱστορικὸν βίον διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ *γενικοῦ λόγου* ἔχομεν καὶ τὴν συμβολὴν *ὠρισμένων ἰδεῶν*, τῶν ὁποίων ἡ παρουσία ἰδιαιτέραν σημασίαν προσδίδει εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν. Αὗται βαθμηδὸν κυριαρχοῦσαι εἰς τὴν συνείδησιν τῶν ἀνθρώπων δημιουργοῦν τὸ συναίσθημα τῆς εὐθύνης, ἐξ οὗ λόγου ἐπηρεάζουσαι τὴν κοινωνικὴν ζωὴν καὶ δονοῦσαι ταύτην προκαλοῦν τὴν κατάλληλον ἐνέργειαν τοῦ συνόλου. Ἐξ αἰτίας αὐτῶν λαμβάνει πολλάκις ἡ ἱστορικὴ ζωὴ μορφὴν, ἣτις ὄχι μόνον καταφαίνεται εἰς τὰ συγκεκριμένα αὐτῆς συμπτώματα, ἀλλὰ καὶ προσδιορίζει τὰς *αὐθεντίας*, τῶν ὁποίων ἡ δράσις ἀντικατοπτρίζει τὰ αἰτήματα τοῦ συνόλου. Ἐξ αἰτίας τῶν ἰδίων χρωματίζεται ἐπίσης καὶ τὸ πνεῦμα ἐποχῶν ἢ λαῶν καὶ ἀναφαίνονται τὰ τοπικὰ ἢ χρονικὰ αἰτήματα αὐτῶν.

Ὁ γενικὸς ἄρα λόγος τῶν ἀνθρώπων, τοῦ ὁποίου τὴν μορφὴν τῆς ἐξελίξεως περαιτέρω ἐξετάζομεν, καλλιεργούμενος ἐκ τῆς συμβολῆς τοῦ λόγου τῶν ἐπὶ μέρους ἀνθρώπων, ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῆς φύσεως καὶ ἐκ τῆς ἐπιρροῆς διαφόρων ἰδεῶν *προσδιορίζει τὰ ἐσωτερικὰ κίνητρα τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως* καὶ ὁδηγεῖ εἰς τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι.

Βαθμηδὸν ὅμως δημιουργεῖται ὁ γενικὸς οὗτος λόγος. Ἡ παρακολούθησις ἄλλως τε τῆς συμβολῆς τῶν παραγόντων τοῦ γενικοῦ λόγου διαπιστώνει τοῦτο. Οὕτως ὁ λόγος τῶν ἐπὶ μέρους ἀτόμων βαθμηδὸν κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἡλικίας δημιουργεῖται καὶ ἀποτελεῖ ἕκτοτε ἀπόκτημα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῆς φύσεως συνειδητοποίησις ἐπίσης τῶν ἀναγκῶν καὶ ἡ πρὸς πλήρωσιν τούτων ἀσκήσις τῆς σχετικῆς προσπαθείας τοῦ ἀνθρώπου βαθμηδὸν ἐπιτελεῖται. Τέλος ἡ συνείδησις τοῦ περιεχομένου τῶν ἰδεῶν κατόπιν μακρᾶς ἀσκήσεως τῆς ψυχῆς ἐπιτυγχάνεται. Τὰ πάντα συνεπῶς βαθμηδὸν ἐπιτελοῦνται καὶ τοῦτο καταδεικνύει ὅτι *ἐκ τῶν ἐνδον διαμορφοῦνται τὰ κίνητρα τῆς ἱστορικῆς ζωῆς*. Διὰ τοῦτο ἡ κίνησις τῆς ἱστορικῆς ζωῆς θεωρεῖται ὡς *αὐτοεξέλιξις*. Ὑπάρχουν βεβαίως περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ξέναι ἰδέαι ἐπηρεάζουσι μίαν κοινωνικὴν ζωὴν. Τὸ κῦρος ὅμως τούτων οὐδέποτε ἐμπεδοῦται, ἂν δὲν ἀναγνωριθῶσιν αὗται ὑπὸ τῆς ὀλότητος.

Εἶναι δὲ τοιαύτη ἡ πορεία τῆς ἐξελίξεως ὥστε καὶ τὸ ἀπώτατον παρελθὸν νὰ σημειώγη ἐν ταύτῃ παρουσίαν. Στοιχεῖα τῆς προϊστορικῆς ἀκόμη ζωῆς τῶν λαῶν ὡς πρῶται *βιώσεις*, διὰ τῶν *μύθων* διαδηλούμενα, χρωματίζουσι *ἐμμόνως* ὀλόκληρον τὴν ζωὴν τῶν λαῶν. Ἀλλὰ καὶ σκοποὶ τίθενται ἐκ τούτων, ὥστε καὶ *ὑπερβατικῶς* νὰ ἀσκῆται ἡ ἐπίδρασις των (1).

Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου καταφαίνεται ὅτι ἡ δυναμικότης τῆς ἱστορικῆς ζωῆς δὲν ἀποτελεῖ ὑπόθεσιν μιᾶς μόνον ἐποχῆς, ἀλλ' εἶναι γεγονός, ὑπερ διαδοχικῶς ἀναφαινόμενον καὶ εἰς τὴν παροῦσαν ζωὴν καταξιούμενον, λαμβάνει χρονικὴν ἔκτασιν, ἐξικνουμένην μέχρι τῆς ζωῆς τοῦ *Ἐπέκεινα*.

(1) Hans Jurgен Baden: Der Sinn der Geschichte, 1944, σ. 241-245.

ἔχει δὲ ἐξαιρετικὴν σημασίαν διὰ πάντα τὰ ἄτομα τῆς αὐτῆς κοινωνικῆς ὁλότητος, ἐξ οὗ λόγου ἢ ἑναρμόνις τῆς ἐνεργείας τούτων πρὸς ταύτην ἀποτελεῖ ἰδιαίτερον χρέος αὐτῶν. Ἐκ τοῦ λόγου τούτου ἢ ἑναρμόνις αὕτη χαρακτηρίζει τὴν *γνησιότητα* καὶ *γονιμότητα* τῆς δράσεως τῶν ἀτόμων. Ἀναγνωρίζουν δηλονότι τὰ ἄτομα ἐν τῇ δυναμικότητι ταύτῃ ὑπερβατικὴν ἐπιταγὴν προσιδιάζουσιν πρὸς τὸν χαρακτήρα τῆς ψυχῆς των. Καὶ δὲν ἐκτελοῦν τὸ χρέος τοῦτο διὰ νὰ τιμηθῶσι ταῦτα δι' ἐπαίνων ἢ ἀμοιβῶν, ἀλλὰ διὰ νὰ ἰκανοποιηθῇ ἢ συνειδηθῇ τῶν⁽¹⁾.

Ὁ γενικὸς ἄρα λόγος βαθμηδὸν ἐξ ἐσωτερικῶν κινήτρων ἀναπτυσσόμενος καὶ τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι προσδιορίζων *ἰσχύει καθ' ὅλην τὴν ἱστορικὴν ζωὴν*. Ἀσφαλῶς αἱ παραλλαγὰι καὶ αἱ ἀλλοιώσεις δὲν εἶναι σπάνιαι. Ἐχουν ὅμως ἐκεῖναι συνοχὴν πρὸς τὴν ὅλην ἰδιοτυπίαν, ἣτις χαρακτηρίζει τὴν ἱστορικὴν ζωὴν ἐκάστου λαοῦ.

ἔχει δὲ οὐχὶ αἰτιοκρατικὸν ἀλλὰ *τελολογικὸν χαρακτήρα* ἢ ἐκ τῆς δυναμικότητος ταύτης προερχομένη ἱστορικὴ ἐξέλιξις. Διότι ἀναφέρεται εἰς σκοπιμότητας, αἵτινες χρονικῶς τίθενται πέραν τῆς ἀτομικῆς ζωῆς τῶν ἐπὶ μέρους ἀνθρώπων. Καὶ οἱ ἠθικοὶ ἄλλως τε νόμοι, οἵτινες ρυθμίζουν τὴν ζωὴν τῆς κοινωνίας, καταδεικνύουν τὴν ἔφεσιν τῶν ἀτόμων νὰ ἐπιτύχουν ζωὴν, ἣτις θὰ παρουσιάξῃ ὑπέρβασιν τῆς βιουμένης πραγματικότητος⁽²⁾.

β) Ἐφ' ὅσον τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι προέρχεται ἐξ ἐσωτερικῶν ἐλατηρίων καὶ ἢ ἐξέλιξις τούτου βαίνει *τελολογικῶς*, ἢ κατεύθυνσις τῆς ἱστορικῆς ζωῆς *στηρίζεται εἰς ὠρισμένους προσανατολισμούς, τῶν ὁποίων οἱ προσδιορισμοὶ τίθενται ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ ἱστορικοῦ βίου*. Ψυχολογικῶς στηρίζεται τοῦτο, διότι τὰ αἷτια τῶν ἱστορικῶν γεγονότων ὀφείλονται εἰς σκέψεις ἢ τάσεις τῶν λαῶν ἢ προέρχονται ἐξ *ἰδεῶν*, αἵτινες ἐκ τῆς ζωῆς ἀνακύπτουσαι κατευθύνουν τὴν ἐνεργείαν τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ καὶ ἢ ἐπιρροὴ τῶν *προσωπικοτήτων*, ἐκ τῆς ὁποίας ὁ L a p r e c h t ἐξαρχεῖ τὴν κατεύθυνσιν τῶν πολιτιστικῶν ἀξιῶν, στηρίζει τὴν καθ' ὠρισμένην πορείαν προοδευτικὴν πνευματικὴν δημιουργίαν καὶ ἐπιτείνει τὴν ψυχικὴν τάσιν πρὸς ἀνάπτυξιν οἰκείας ἱστορικῆς ζωῆς⁽³⁾.

Κυρίως ὅμως ὁ *προσανατολισμὸς προσδιορίζεται ἐκ τῆς δημιουργικῆς ἐνεργείας τῶν ἀτόμων, ἅτινα κινῶνται κατὰ τὰς ἐπιταγὰς τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως*. Τοῦτο σημαίνει ὅτι καὶ ὅταν ἀκόμη λειτουργοῦν

(1) E d u a r d S p r a n g e r : Probleme der Kulturmorphologie, 1936, σ. 39.

(2) L e c o m t e d u N o ũ y : Die Entwicklung zum Menschen als geistig-sinnlichen Wesen, 1953, σ. 287.

(3) H e i n r i c h R i c k e r t : Die Grenze der Naturwissenschaftlichen Begriffsbildung, 1913, σ. 544.

ἔξωτερικοί διὰ τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι ἐρεθισμοί, προερχόμενοι ἰδίως ἐξ ἐπιδράσεως τοῦ περιβάλλοντος, ἢ ἐπιρροή τούτων μένει ἄγονος, ἐφ' ὅσον τὸ ἄτομον, ὅπερ ὑφίσταται τὰς ἐπιδράσεις αὐτάς, δὲν ἔχει ἀποκτήσει τὴν **ἔσωτερικὴν ὠριμότητα**. Τὴν δὲ ὠριμότητα ταύτην τότε μόνον τοῦτο ἐπιτυγχάνει, ὅταν καλλιεργήσῃ τὴν ψυχὴν του διὰ πλουσίας πείρας καὶ ὅταν ἡ συνείδησις του ἀσκηθῇ ὑπὸ φωτοβόλου ἐθνικοῦ φρονήματος. Εἰς τὴν περιπτώσιν αὐτὴν ἔχει τὴν ἰκανότητα τὸ ἄτομον, κατόπιν **ἐπιλογῆς**, νὰ ἀφομοιώσῃ τὰς ἔξωτερικὰς ἐπιδράσεις, νὰ καταδείξῃ εὐαισθησίαν πρὸς τὰς γνησίας δυνάμεις τῆς ἱστορίας καὶ νὰ ἐπιδοθῇ εἰς καρποφόρον δρασίαν⁽¹⁾. Τοῦτο ὅμως δὲν διαδηλώνει τίποτε ἄλλο εἰμὴ ὅτι οἱ **προσανατολισμοὶ τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι**, καὶ ὅταν ἀκόμη οὗτοι ἔχωσιν ἀφετηρίαν τὰς ἔξωτερικὰς ἐπιρροάς, **προέρχονται ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ ἱστορικοῦ βίου**, δεδομένου ὅτι ἡ γνησιότης τούτου ἀφομοιώνει τὰς ἐπιρροάς τῶν ἔξωτερικῶν παραγόντων.

Ἀσφαλῶς οἱ προσανατολισμοὶ οὗτοι δὲν εἶναι **μεταφυσικοὶ** διὰ τὰ δρῶντα ἄτομα. Δὲν δοκιμάζουν δηλονότι τὰ ἄτομα ἐκ τῶν προσανατολισμῶν αὐτῶν καταναγκασμὸν ἀγνώστων αἰτημάτων ἢ δεσμευτικὴν ἐπιβολὴν προερχομένην ἐκ παραγόντων, τεθειμένων πέραν τῶν ὁρίων τῆς ζωῆς τῶν ἰδίων ἢ καὶ τῆς ζωῆς τῶν ἀμέσως ἐπιγιγνομένων γενεῶν. Διότι, ἐφ' ὅσον τὰ ἄτομα ταῦτα ἔχουν τὴν **βίωσιν** τῶν αἰτημάτων τῆς ζωῆς καὶ ἐπηρεάζονται ἐκ τῶν προβλημάτων τοῦ λαοῦ, κινοῦνται μὲν, ἀποβλέποντα εἰς τὴν ἰκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν τούτων, κατ' ἀπαιτήσεις ἱστορικάς, ἐξυπηρετοῦνται ὅμως ὑπὸ σκοπῶν, οὐχὶ εἰς τὸ ἀπώτατον μέλλον τεθειμένων, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἐπιταγὰς τοῦ παρόντος ἀνταποκρινομένων⁽²⁾.

Κατ' ἐξοχὴν ὅμως ἴέται προσανατολισμοὺς ἐπὶ τοῦ ἱστορικοῦ βίου ἡ **παράδοσις**. Αὕτη διὰ τὴν ἐξυπηρετήσιν τῶν ἐπιγιγνομένων περικλείουσα τὸ θησαύρισμα τῶν ἀγώνων τῶν προγενεστέρων γενεῶν εὐνοεῖ ὄχι μόνον τὴν παροῦσαν γενεάν πρὸς δημιουργίαν ὀρθῆς κατευθύνσεως εἰς τὴν ζωὴν τῆς, δεδομένου ὅτι ἐκάστη γενεὰ κινεῖται εἰς πλαίσια ὑπὸ τοῦ ἰδρωτός τῶν προηγούμενων γενεῶν καταξιοθέντα, ἀλλὰ καὶ τὰς μετέπειτα γενεὰς πρὸς ὀρθὴν ἐρμηγείαν ὑπ' ἐκείνων τῶν ἐπιδράσεων τοῦ παρελθόντος, δεδομένου ὅτι πλουτίζονται αἱ ψυχαὶ αὐτῶν διὰ **βιωμάτων**, ἑναρμονιζομένων πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν παραδόσεων καλλιεργουμένην ἀπόχρωσιν τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Διὸ καὶ δημιουργοῦν οἱ **προσανατολισμοὶ οὗτοι**, οἱ **προσδιοριζόμενοι ὑπὸ τῶν θησαυρισμάτων τοῦ παρελθόντος**, τὰς **γνησιωτέρας κατευθύνσεις τοῦ ἱστορικοῦ βίου**.

Τὸ γεγονὸς τῆς ἐπιδράσεως τῶν παραδόσεων δὲν σημαίνει ὅτι τὰ ἄτομα ἀρκοῦνται κατὰ ταύτην εἰς **παθητικὴν ζωὴν**, ἤτοι εἰς ζωὴν, ἣτις πα-

(1) Alfred Vierkandt: Die Stetigkeit im Kulturwandel, II, § 7.

(2) Nik. Hartmann: Teleologisches Denken, 1951, σ. 34-35.

ρουσιάζει πλήρη μὲν προσαρμογὴν πρὸς τὰ αἰτήματα τοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ καὶ πλήρη ἀδιαφορίαν πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐξέλιξεως τοῦ ἱστορικοῦ βίου ἢ καὶ ἄγνοιαν πρὸς τὰ πραγματικὰ αἰτήματα τοῦ παρόντος. Διότι αἱ παραδόσεις δὲν ἔχουν σκοπὸν νὰ προκαλέσωσιν ἀναστολὴν ἐξέλιξεως, ἀλλ' ὀρθῶς ἐρμηνευόμεναι δημιουργοῦν διερευλισμὸν πρὸς γόνιμον ἐξέλιξιν τοῦ ἱστορικοῦ βίου. *Τὴν δὲ ἐξουδετέρωσιν τῆς διστραμμένης ἐρμηνείας τῶν παραδόσεων ἐγγυᾶται ἡ δυναμικότης τοῦ περιεχομένου, τὸ ὁποῖον αὐταὶ περικλείουν, ὡς καὶ τὸ ἐκ τῆς δυναμικότητος ταύτης δημιουργούμενον ἐθνικὸν φρόνημα τῶν δρώντων ἀτόμων.* Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τούτων τὰ ἄτομα σφυγμομετροῦν τὰ αἰτήματα τοῦ τόπου καὶ χρόνου, κατανοοῦν τὰς ἐκάστοτε συνθήκας καὶ συνειδητοποιοῦν τὸ χρέος αὐτῶν, ἐνεργοῦντα οὕτω κατὰ τὰ γνήσια αἰτήματα τῶν παραδόσεων. Ἐἴς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ὄχι μόνον θέτουν οἰκείους προσανατολισμοὺς εἰς τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι, ἀλλὰ καὶ διαδηλώνουν τὴν ζωτικότητα τοῦ λαοῦ, γονίμως κινουμένου διὰ τὴν διάρθρωσιν τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Οὕτω δὲ καταδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν παραδόσεων, ὅτι *τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι ἔχει προσδιορισμοὺς ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ βίου προερχομένους.*

Δὲν ἔπεται ὁμοίως ὅτι ἐκ τῆς ὀρθῆς κατευθύνσεως τῶν λαῶν, πρὸς τὴν ὁποίαν οὗτοι διὰ τῶν παραδόσεων ὀδηγοῦνται, *εἶναι εἰς τὴν διάθεσίν μας νὰ προκαθορίσωμεν τὴν ἐξέλιξιν κατ' ἀσφαλεῖς προσανατολισμοὺς. Δὲν δυνάμεθα δηλονότι νὰ προσδιορίσωμεν σαφῶς ἐκ τῶν προτέρων τὰς ἱστορικὰς κατευθύνσεις.* Τὸ μέλλον δημιουργεῖται ἐξ αἰτίας ἐπιδράσεων πολλῶν παραγόντων, τὴν φύσιν τῶν ὁποίων δὲν δυνάμεθα ἐκ τῶν προτέρων νὰ διαγνώσωμεν. Πέραν ὅμως τούτων ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι λόγοι, ἐξ αἰτίας τῶν ὁποίων ὁ προκαθορισμὸς τῶν προσανατολισμῶν εἶναι δυσχερής. Ἀναφέρομεν τοὺς σπουδαιότερους ἐκ τούτων ; (1)

a) Δὲν διακρίνονται πάντες οἱ ἄνθρωποι διὰ τὴν *γνησιότητα τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν συνειδήσεως.* Ὑπάρχουν καὶ οἱ παθητικῶς δρώντες, οἱ ἑτεροαρχικῶς ἐξ ἄλλων αἰτίων ἐπηρεαζόμενοι, ὡς καὶ οἱ ἐκ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ κακοῦ ἰδιοτελῶς ἢ ἐγωκεντρικῶς κινούμενοι. Ἀσφαλῶς δὲ ταῦτα ἀναστέλλουν ἢ διαφοροποιοῦν τὴν ὀρθὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἱστορικοῦ βίου, διὸ καὶ δυσχεραίνουν τὸν ἐκ τῶν προτέρων καθορισμὸν ταύτης.

b) Δὲν ἐπηρεάζονται πάντα τὰ ἄτομα ἐνὸς λαοῦ ἐκ τῶν αὐτῶν *κινήσεων.* Διάφοροι ἐρμηνεῖαι τῶν παραδόσεων, διάφορος φωτισμὸς τῆς συνειδήσεως κ.τ.κ. ἔχουν ὡς συνέπειαν τὴν ποικιλίαν δράσεως. Διὸ καὶ ἀποτελεῖ τοῦτο αἰτίαν ἀδυναμίας προγνώσεως τοῦ μέλλοντος.

c) Παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἱστορικὴ πορεία διαγράφει προοδευτικὴν ἐξέλιξιν, ὁμοίως ἀναφαίνεται *πολλάκις καὶ ἀμβλυνσις τῆς ἐθνικῆς καὶ ἱστορικῆς ζωτικότητος καὶ χαλάρωσις τῶν ἐθνικῶν βιωμάτων* ἐξ αἰτίας ἰδίᾳ ἐσω-

(1) Hans Pichler: Philosophie der Geschichte, 1922, σ. 3-4.

τερικῶν ἀντιθέσεων ἢ ἄλλων ἀντιπερισπασμῶν καὶ περιπετειῶν, ὅποτε καὶ ἡ προοδευτικὴ ἐξέλιξις εἶναι ἄρρητιμος καὶ ἀνώμαλος.

d) Δὲν ἀνέρχονται πάντοτε ὡς ἀρχηγοὶ τῶν λαῶν αἱ αὐθενταὶ ἐκεῖναι, αἵτινες καλοῦνται ὑπὸ τῶν περιστάσεων νὰ ἐμψυχώσωσι τὰ ἄτομα καὶ νὰ ἐνθουσιάσωσι τὰ πλήθη. Διὸ οὐχὶ σπανίως ἐξ αἰτίας ἀκαταλλήλων ἀρχηγῶν ἀνακόπτεται ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις.

e) Δὲν ἀσκοῦν πάντοτε αἱ ἐσωτερικαὶ δυνάμεις τῶν λαῶν ἁρμονικὴν συνεπίδρασιν. Ὡς περαιτέρω θὰ ἴδωμεν, ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις πρέπει κυρίως νὰ κινήται ὑπὸ δύο ψυχικῶν δυνάμεων, ἧτοι ὑπὸ γνησίας θελήσεως πρὸς διάρθρωσιν καταλλήλου πολιτικῆς μορφῆς καὶ ὑπὸ καθαροῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος πρὸς ἀνάπτυξιν καταλλήλου πολιτισμοῦ. Πολλάκις κατὰ τὴν διαδοχὴν τοῦ χρόνου ὑπερτερεῖ τὸ ἓν ἐκ τούτων καὶ τότε ἀναφαίνεται κινήσεις πρὸς καλυτέραν πολιτικὴν ὀργάνωσιν ἢ πρὸς ὑψηλότερον πολιτισμόν. Ἡ ἱστορικὴ ὅμως πορεία ἀπαιτεῖ τὴν συμβολὴν ἀμφοτέρων κατὰ τὰ ἀνακύπτοντα αἰτήματά της. Δὲν πραγματοποιεῖται ἐν τούτοις τοῦτο πάντοτε καὶ ἀναφαίνεται τότε ὡς ἐπακολούθημα ἡ ἄρρητιμος ἐξέλιξις τοῦ ἱστορικοῦ βίου.

Καταδεικνύεται συνεπῶς ὅτι δὲν εἶναι ἐφικτὴ ἡ ἐκ τῶν προτέρων ἀποκάλυψις τῶν προσανατολισμῶν τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Ὅπως δὴποτε ὅμως ἐκ τῆς σημασίας τῶν ἐπιταγῶν τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως καὶ τῶν παραδόσεων καταφαίνεται ὅτι ὁ προσδιορισμὸς τῶν προσανατολισμῶν αὐτῶν γίνεται ἐκ τῶν ἐνδον τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Τοῦτο ἄλλως τε διαπιστοῦται τὸ μὲν ἐκ τῆς πεποιθήσεως, τὴν ὁποίαν ἔχομεν ὡς πρὸς τὴν ὀρθότητα τῶν ἐπιτελουμένων ἔργων, τὸ δὲ ἐκ τῆς εὐθύνης, τὴν ὁποίαν δοκιμάζομεν διὰ τὴς συνεπειᾶς τούτων⁽¹⁾.

Ἄν ὅμως ὁ προκαθορισμὸς τῶν προσανατολισμῶν δὲν εἶναι δυνατός, ἡ διὰ τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι, τοῦ ἀκολουθοῦντος γνησίαν πορείαν, ἐμφάνις νέου τινὸς καλυτέρου εἶναι ἀναμφισβήτητος. Διὰ τούτου μάλιστα προσδιορίζονται καὶ αἱ βαθμίδες τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως⁽²⁾. Ἐκ τοῦ νέου ἄλλως τε τούτου λαμβάνει τὸ νόημά της καὶ ἡ γνησίως κινουμένη ἱστορικὴ ἐξέλιξις. Διότι τὸ νέον τοῦτο, ὡς πνευματικὸν καὶ ἱστορικὸν ἀγαθόν, ἔχον οἰκειότητα πρὸς τὴν ἱστορικὴν συνείδησιν καὶ τὴν παράδοσιν, παρέχει τὴν ἐκδήλωσιν τῆς δημιουργικῆς ἰκανότητος τοῦ λαοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ πνευματικὴ ἀπόχρωσις δὲν μεταβάλλεται. Καὶ ὅταν δὲ τὸ νέον τοῦτο φαίνεται διάφορον τῆς ἀποχρώσεως ταύτης, πάλιν κατὰ τινα τρόπον, ἐφ' ὅσον γίνεται ἀποδεκτὸν ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ἔχει καλλιεργηθῆ ἀπὸ μακροῦ χρόνου εἰς τὴν ψυχὴν τούτου καὶ ἤδη, ὅταν ἔλθῃ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, διαδηλοῖ

(1) Wilhelm Windelband: Über Willensfreiheit, 1923, σ. 68-69.

(2) N. I. Τούλ: Ἡ ἔννοια τοῦ καλυτέρου καὶ ἡ σχετικότητά της, Ἀρχαῖον Φιλοσοφίας, 1939, σ. 288-269.

τὴν παρουσίαν του. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ νέον τοῦτο *ἐμφανῶς ἢ ἀφανῶς* (explicit ἢ implicit) ἔχει προπαρασκευασθῆ κατὰ τὴν πορείαν τοῦ λαοῦ κατὰ τρόπον προσιδιάζοντα πρὸς τὰς παραδόσεις καὶ τὴν εὐαισιθησίαν αὐτοῦ (1). Ἄν δὲ ἐπὶ τινὰ χρόνον δὲν συναντᾷ τὴν γενικὴν ἐπιδοκιμασίαν, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι δὲν δύναται νὰ καταξιωθῆ κατὰ τὸν χρόνον αὐτὸν ἐκ τῶν ἰδίων του ἀγαθῶν, δεδομένου ὅτι ἐκεῖνα εἶναι εἰσέτι ἀσαφῆ διὰ νὰ διαγνωσθῶσι. Γίνεται ὅμως τοῦτο ἀποδεκτόν, ὅταν ἀποκαλυφθῆ ἢ διὰ τούτου ἐξυπηρέτησις τοῦ κρείττονος. Ἐπειδὴ δὲ ὁ κόσμος τῶν παραδόσεων καὶ τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως καὶ μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ νέου ὑφίσταται καὶ ἔχει τὰ αἰτήματά του, ἢ ἔφεσις τοῦ κρείττονος διὰ τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ ἐπιδιωκομένου δὲν καταπαύει, ἀλλὰ συνεχίζεται *πρακαλοῦσα βαθμίδα διαδοχικῶν σταδίων* διαδηλούντων ὅτι ἄτομα καὶ λαοὶ ὀδεύουν πρὸς τὴν τελειώσιν των. Ἐγγύησιν τῆς ἐπιτεύξεως ταύτης παρέχει τόσον ἡ *λογικὴ δρᾶσις* τῶν ἀτόμων, ζητούντων τὸ καλλίτερον εἰς βαθμίδα ὑπερβαίνουσαν τὴν βιουμένην πραγματικότητα, ὅσον καὶ τὸ *χρέος* τῶν ἱστορικῶν φυσιογνωμιῶν, ὅπερ ἀπορρέει ἐκ τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως.

γ) Ἀνωτέρω ἐλέχθη ὅτι ἐκ τῶν ἔνδον τοῦ ἱστορικοῦ βίου καὶ δὴ ἐκ τῶν αἰτημάτων τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως καὶ τῆς παραδόσεως ἀνακύπτει ὁ προσδιορισμὸς τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Ἐτονίσθη ὅμως ὅτι ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις ἔχει τελολογικὸν χαρακτήρα, καθ' ὅσον ἐπιζητεῖ τὴν πραγματοποίησιν ὀρισμένων προσανατολισμῶν. Γεννᾶται ὅμως τὸ ζήτημα: *Πόθεν ἐπιηρεάζεται περισσότερο τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν αἰτημάτων ἢ ἐκ τῶν προσανατολισμῶν αὐτοῦ; Τὰ κίνητρα* δηλονότι αὐτοῦ εἶναι περισσότερο *αιτιοκρατικὰ ἢ τελολογικά;*

Ἐπιπολαία σκέψις καταδεικνύει ὅτι εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ κυριαρχία ἐξ ὀλοκλήρου τῶν ἐσωτερικῶν αἰτημάτων ἐπὶ τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι θὰ ἔχη ὡς συνέπειαν ὅτι τὰ ἱστορικὰ γεγονότα θὰ ὑποτάσσονται εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ παρελθόντος καὶ θὰ ἀκολουθῶσι πειθαρχημένην *τυπομορφίαν*, ὁπότε καὶ ἡ ζωὴ θὰ παρουσιάζῃ *μηχανικὸν χαρακτήρα*, εἰς δὲ τὴν δευτέραν περίπτωσιν ἡ σκέψις θὰ ρυμουλκῆται ἐκ τῶν προσανατολισμῶν, τὸ παρελθὸν ὡς ὀδηγὸς θὰ ἀφανίζεται καὶ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα θὰ ἑναρμονίζονται διηνεκῶς πρὸς τὰς νέας ἀπαιτήσεις τῆς ζωῆς δημιουργούμενα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀπαιτήσεων τῶν ἐκάστοτε προσανατολισμῶν.

Βαθυτέρα ἐν τούτοις ἐξέτασις ἀποδεικνύει ὅτι τὰ φαινόμενα ταῦτα κατὰ τὴν γνησίαν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν δὲν ἰσχύουν, διότι οὔτε οἱ προσανατολισμοὶ εἶναι ξένοι πρὸς τὰ ἐσωτερικὰ αἰτήματα, οὔτε ταῦτα εἶναι ἀσκοπα καὶ ἀδιάφορα πρὸς τὰς βλέψεις τοῦ μέλλοντος. Δὲν δημιουργεῖται συνεπῶς τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι μόνον ἐκ τῆς παραδόσεως *αιτιοκρατικῶς ἢ ἐκ τῶν προ-*

(1) Erich Rothacker: *Geschichte-philosophie*, 1934, σ. 27.